https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch1

Κανάκης Κώστας[1]
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΤΟΠΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΤΟΠΙΚΟΙ ΕΝΔΕΙΚΤΕΣ: ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ

Η εθνογραφική στροφή που επικράτησε στην έρευνα του γλωσσικού τοπίου (ΓΤ) την τελευταία δεκαετία και η συμπερίληψη του ευρύτερα σημειωτικού τοπίου στη σχετική ερευνητική παραγωγή είχε ως αποτέλεσμα τη διερεύνηση του καίριου ρόλου του ΓΤ στη συμβολική συγκρότηση του δημόσιου χώρου αλλά και την ανάδειξή του ως τομέα αιχμής της σύγχρονης κοινωνιογλωσσολογίας. Έννοιες όπως η *διεκδίκηση*, η *διαπραγμάτευση* και η *σύγκρουση* συνδυάστηκαν με τη διερεύνηση του *χρονοτόπου* και διαμόρφωσαν μια νέα οπτική για τη μελέτη του πολιτικού λόγου στον δημόσιο χώρο. Βασιζόμενος σε αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο, εξετάζω συγκρουσιακές όψεις του ΓΤ της Αθήνας και του Βελιγραδίου από το 2009 ως σήμερα, αντλώντας από την εθνογραφική έρευνά μου σε βάθος (πραγματικού) χρόνου και συμπληρώνοντάς τη με πρόσφατα ερευνητικά ευρήματα. Παρότι το υλικό προσφέρεται για μια συγκριτική προσέγγιση, ο στόχος μου εδώ είναι να αναδειχτεί η στενά χρονοτοπική οργάνωση του λόγου αλλά και ο ιστορικοποιημένος και δυναμικός χαρακτήρα των ενδεικτικών σχέσεων στο ΓΤ. Βασική μου θέση είναι ότι τα σημεία του ΓΤ αποτελούν χρονοτοπικούς ενδείκτες με κοινωνιογλωσσολογική συνάφεια, όπου και αν απαντούν.

Λέξεις-κλειδιά: Γλωσσικό και σημειωτικό τοπίο, Χρονοτόποι, Ενδεικτικότητα, Χρονοτοπικοί ενδείκτες

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εθνογραφική στροφή που επικράτησε στην έρευνα του γλωσσικού τοπίου (ΓΤ) την τελευταία δεκαετία (βλ. Blommaert 2013· Blommaert & Maly 2014· Carr 2017· Shohamy 2019· Peck et al. 2019· Bolton et al. 2020· Canakis 2021) και η συμπερίληψη του ευρύτερα σημειωτικού τοπίου (Jaworski & Thurlow 2010) στη σχετική ερευνητική παραγωγή είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη του καίριου ρόλου του ΓΤ στη συμβολική συγκρότηση του δημόσιου χώρου αλλά και ως τομέα

[1] c.canakis@sa.aegean.gr

αιχμής της σύγχρονης κοινωνιογλωσσολογικής έρευνας (Kallen 2023· Gorter & Cenoz 2023· Spolsky 2024· Blackwood et al. 2024). Οι έννοιες της διεκδίκησης (Martín Rojo 2014, 2016· Canakis 2017), της διαπραγμάτευσης (Blackwood et al. 2016) και της σύγκρουσης (Rubdy & Ben Said 2015· Canakis υπό έκδοση) στο ΓΤ συνδυάστηκαν με τη διερεύνηση του χρονοτόπου (Blommaert 2015, 2017· Blommaert & De Fina 2016· Canakis 2021· Κανάκης 2022α) από εθνογραφική σκοπιά και διαμόρφωσαν μια νέα οπτική για τη μελέτη του πολιτικού λόγου στο δημόσιο χώρο.

Βασιζόμενος σε αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο, θα εστιάσω σε συγκρουσιακές όψεις του ΓΤ της Αθήνας και του Βελιγραδίου από το 2009 ως σήμερα, αντλώντας από την εθνογραφική έρευνά μου σε αυτές τις δύο βαλκανικές πρωτεύουσες (βλ. ενδεικτικά Canakis 2017, 2018α· Canakis & Kersten Pejanić 2016) και συμπληρώνοντάς την υπό το πρίσμα πρόσφατων ερευνητικών ευρημάτων.

1.1. Δεδομένα και στόχοι

Συγκεκριμένα, ως προς την Αθήνα, θα εστιάσω σε ζητήματα εννοιολόγησης της ιδιότητας του πολίτη όπως εγγράφονται στο ΓΤ με αφορμή την πολιτικοκοινωνική επικαιρότητα, το φύλο ή/και τη σεξουαλικότητα και την εθνότητα.

Όσον αφορά το Βελιγράδι, το ενδιαφέρον μου θα στραφεί κυρίως σε ζητήματα εθνικής ταυτότητας που προέκυψαν μετά τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και αφορούν, τελικά, τη νοηματοδότηση του (νέου) εθνικού σερβικού υποκειμένου και τον συμβολικό επαναπροσδιορισμό του *srpstvo* (σερβικότητας). Η διαχείριση του *dvoazbučnost* (διπλού αλφαβητισμού) και της εδραιωμένης διγραφίας στη Σερβία, που συνδυάζεται όχι μόνο με πολιτικές τοποθετήσεις αλλά, αναπάντεχα, και με τον έμφυλο και σεξουαλικό αυτό- και ετερο-προσδιορισμό (μεταξύ άλλων), θα καταδείξει τις πολύπλοκες διαδρομές της ενδεικτικότητας στο σημειωτικό τοπίο, υπογραμμίζοντας τη γνωσιακά διαμεσολαβημένη σχέση μεταξύ γλώσσας και κοινωνίας (van Dijk 2014).

Παρότι το υλικό προσφέρεται για μια συγκριτική προσέγγιση, ο στόχος μου εδώ είναι διαφορετικός. Μέσα από την εξέταση του εθνογραφικά συλλεγμένου υλικού, θα επιχειρήσω να δείξω τη χρονοτοπική οργάνωση του λόγου (βλ. Blommaert & De Fina 2016) αλλά και τον ιστορικοποιημένο (παρά άχρονο) και δυναμικό χαρακτήρα των ενδεικτικών σχέσεων στο ΓΤ. Υπό αυτή την οπτική, θα υποστηρίξω ότι τα σημεία του ΓΤ, συγκρουσιακά ή μη, αποτελούν βασικούς χρονοτοπικούς ενδείκτες με κοινωνιογλωσσολογική συνάφεια, όπου –και όποτε– και αν απαντούν.

1.2. Οργάνωση του κειμένου

Αυτό το εγχείρημα, εμπνέεται από την άποψη ότι η εγγραφή του αστικού τοπίου λειτουργεί τόσο ως μέσο συγκρότησής του, όσο και ως μέσο γνωριμίας μας με αυτό (Jaworski & Wei 2021), ακόμη και αν η όποια γνωριμία μας δεν παρέχει εχέγγυα μονιμότητας, δεδομένης της δυναμικής του φύσης του. Το κείμενο είναι οργανωμένο στις εξής ενότητες και υποενότητες:

2. Η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ: Από το πρώτο στο δεύτερο και τρίτο κύμα
2.1 Το πέρασμα από την ποσοτική στην ποιοτική έρευνα
2.2 Το «τρίτο» κύμα;
3. Θεωρητικά προαπαιτούμενα
3.1 Χρονοτοπικοί ενδείκτες: Χρονοτόποι και ενδεικτικότητα
3.2 Συγκρουσιακά τοπία: Αμφισβήτηση, διεκδίκηση και σύγκρουση
4. Μεθοδολογία και ανάλυση δεδομένων
4.1 Η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ στην πράξη
4.2 Αθήνα: Οδός Σταδίου & Γκάζι/Κεραμεικός
4.3 Βελιγράδι: Stari Grad & Dorćol
5. Συμπεράσματα
Postscript: Βελιγράδι, Ιούνιος 2023 – Φεβρουάριος 2024

2. Η ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΓΤ: ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΑΙ ΤΡΙΤΟ ΚΥΜΑ

Η μελέτη του ΓΤ είναι ο κλάδος της κοινωνιογλωσσολογίας που έχει ως αντικείμενό του τη μελέτη της (γραπτής συνήθως) γλώσσας στον δημόσιο χώρο (Βλ. όμως και Spolsky (2020), ο οποίος υπενθυμίζει ότι στην πρώιμη έρευνα, το ΓΤ σήμαινε όχι μόνο γραφή αλλά και προφορικό λόγο).

Παρότι η έρευνα του ΓΤ συνδέθηκε ιστορικά με τη μελέτη της διγλωσσίας και της πολυγλωσσίας (βλ. π.χ. Gorter 2006) σε συγκεκριμένες κοινότητες, με ιδιαίτερη εστίαση στη γλωσσική ποικιλότητα και την εθνογλωσσική βιωσιμότητα (Landry & Bourhis 1997), πιο πρόσφατα έχει υπάρξει σαφής στροφή σε προσεγγίσεις που προκρίνουν τη συμβολική σημασία των γραπτών μηνυμάτων σε σχέση με τους ευρύτερους Λόγους (discourses) που παράγονται και αναπαράγονται σε μία κοινότητα και αφορούν τοπικές ιεραρχίες (πρβλ. Blommaert 2013· Canakis 2016, 2017, 2018α, 2021· Τσιπλάκου 2017· Χριστουλάκη 2017· Shohamy 2019).

2.1. Το πέρασμα από την ποσοτική στην ποιοτική έρευνα

Αυτό το «δεύτερο κύμα» του ΓΤ —το οποίο συμπίπτει χρονικά με το «τρίτο κύμα» της κοινωνιογλωσσολογικής έρευνας της ποικιλότητας (βλ. Eckert 2008, 2012, 2018· Soukup 2018 για κριτική)— μελετά το δυναμικό *σημειωτικό τοπίο* (Jaworski & Thurlow 2010), βασίζεται στην *ποιοτική*, συχνά *εθνογραφική* διερεύνησή του (Blommaert 2013· Blommaert & Maly 2014) και εμφορείται

από την έννοια της *υπερποικιλότητας* (Blommaert & Rampton 2011) που περιγράφει καταλληλότερα το βαθμό παρατηρούμενης γλωσσικής ποικιλότητας την εποχή της παγκοσμιοποίησης (Blommaert 2010, 2013). Παράλληλα, η έρευνα στρέφεται επίσης στη μελέτη του ευρύτερα σημειωτικού τοπίου μέσω αφηγημάτων της ενσώματα βιωμένης εμπειρίας των δρώντων υποκειμένων και στον ρόλο της επιτελεστικότητας του λόγου αλλά και του σώματος στη διαδικασία ανασημασιοδότησης του χώρου (βλ., ενδεικτικά, Kasanga 2014· Kitis & Milani 2015· Stroud 2016· Stroud & Jegels 2014· Goutsos & Polymeneas 2016· Martín Rojo 2014, 2016).

Όπως το θέτουν οι Peck et al. (2019: xv), η μελέτη του ΓΤ φέρνει πλέον στο προσκήνιο τον άνθρωπο, ενώ η μελέτη της πολυτροπικότητας δεν περιορίζεται στην όραση (βλ. Pennycook & Otsuji 2015· Pütz & Mundt 2019). Σε αντίθεση με το «πρώτο κύμα», όπου κυριάρχησαν οι δοκιμασμένες ποσοτικές μέθοδοι της παραδοσιακής κοινωνιολογίας της γλώσσας (π.χ. Gorter 2006· Ben-Rafael 2009), το «δεύτερο κύμα» εκκινεί από την υπερποικιλότητα ως διαπιστώσιμο γεγονός και προϋποθέτει ποιοτική προσέγγιση του λόγου που παράγεται στον δημόσιο χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο προτάσσονται οι εθνογραφικές μέθοδοι.

2.2. Το «τρίτο» κύμα;

Ωστόσο, η σχετική έρευνα διακρίνει πλέον τρία κύματα στη μελέτη του ΓΤ. Σύμφωνα με την Carr (2017: 248), το πρώτο κύμα χαρακτηρίζεται από ποσοτική μεθοδολογία, το δεύτερο από ποιοτικές μελέτες και μια εθνογραφική στροφή καθώς και σημειωτικές αναλύσεις, ενώ το τρίτο χρησιμοποιεί μεικτή μεθοδολογία καθώς και προσεγγίσεις τριγωνισμού. Οι Bolton et al. (2020: 285) επισημαίνουν ότι το τρίτο κύμα συνδέεται με τον πολιτικό προσανατολισμό των πρόσφατων μελετών, π.χ. την πολιτική των συγκρούσεων, του αποκλεισμού και της διαμαρτυρίας (βλ., π.χ., τον συλλογικό τόμο των Rubdy & Ben Said 2015). Από την άλλη πλευρά, οι Blackwood et al. (2016: xvii) αναγνωρίζουν τη συμμετοχική/συσχετιστική οπτική των ποιοτικών μελετών ως μια τρίτη επιστημολογική παράδοση στη μελέτη του ΓΤ, η οποία φωτίζει «την κατασκευή, τη διαχείριση και τη διεκδίκηση ταυτοτήτων στον δημόσιο χώρο».

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι ακόμη η έρευνα βρίσκεται στο μεταίχμιο δεύτερου και τρίτου κύματος, εφόσον πολλά από τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στο τρίτο κύμα εφαρμόζονται ήδη στο δεύτερο (το οποίο άλλωστε μετρά λίγο περισσότερο από μία δεκαετία). Άλλωστε, η αυστηρή περιοδολόγηση είναι μάλλον αδύνατη. Σημειώστε, π.χ., ότι η στενά εθνογραφική έρευνα που αποτελεί αφετηρία αυτού του κειμένου, ειδικά ως προς το Βελιγράδι, άρχισε τουλάχιστον μια πενταετία πριν την εμφάνιση του όρου "εθνογραφική ανάλυση του ΓΤ" (βλ. ELLA, Blommaert & Maly 2014) και σε μια εποχή που η ποσοτική προσέγγιση είχε σαφώς την τιμητική της (βλ. ενδεικτικά Gorter 2006).

Παρά την αναμφισβήτητη διαγνωστική αξία των ποσοτικών μελετών, η ποιοτική εθνογραφική μελέτη του ΓΤ που ακολουθείται εδώ αποτελεί, όπως ευελπιστώ να δείξω, καταλληλότερη προσέγγιση για μια εις βάθος περικειμενοποίηση του ΓΤ, γεγονός που επιτρέπει μια διεισδυτικότερη ματιά στον τρόπο συγκρότησης του χώρου και το ρόλο της γλώσσας σε αυτή τη διαδικασία (Blommaert 2007· Canakis 2018α: 231).

3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ

3.1. Χρονοτοπικοί ενδείκτες: Χρονοτόποι και ενδεικτικότητα

Η έννοια του *χρονοτόπου* (chronotope) ανάγεται στο έργο του Bakhtin (1981) για την οργάνωση και τη σημασία της συνάρτησης τόπου και χρόνου στο μυθιστόρημα και αποτελεί βασικό τόπο στην ανθρωπογλωσσολογία (βλ., π.χ., Hanks 1987, 1990). Ξανάρχεται, ωστόσο, δυναμικά στο προσκήνιο στο δεύτερο, κατ' εξοχήν εθνογραφικό, κύμα έρευνας του ΓΤ ως αναπόσπαστο μέρος των ευρύτερων, πυκνών συμφραζομένων (βλ., ενδεικτικά, Blommaert 2015, 2017· Blommaert & De Fina 2016), στο πλαίσιο μιας «σύνθετης κοινωνιογλωσσολογίας» (complex sociolinguistics, βλ. Blommaert 2013), ευαίσθητης στην ιστορικότητα των Λόγων και τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε τόπου.

Οι Blommaert & De Fina (2016) επανέρχονται στην έννοια του χρονοτόπου, με αναφορά σε κοινωνιογλωσσικά ζητήματα ταυτότητας στο πλαίσιο της κονστρουξιονιστικής θεώρησης (βλ. Αρχάκης & Τσάκωνα 2011), χωρίς όμως να εστιάζουν στο ΓΤ. Στο έργο τους, οι χρονοτόποι αποτελούν πλαίσιο για την κατασκευή (στοχοθετικά) μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων.

Ωστόσο, η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ, δεδομένης της χαρακτηριστικά δυναμικής φύσης του αντικειμένου που ερευνά, συνδέεται καίρια με τη χρονοτοπική οργάνωση – με χρονοτόπους ως *χωροχρονικές συντεταγμένες* και τις προϋποθέσεις που αυτές προβάλουν ή επιτρέπουν, κατά περίπτωση, στην ενεργή εγγραφή (και την κατανάλωση) του ΓΤ. Οι δράστριες/ες του ΓΤ κατασκευάζουν επίσης ταυτότητες, αλλά εδώ *οι ταυτότητες εξετάζονται ως συγκροτησιακά στοιχεία δόμησης του δημόσιου χώρου,* υιοθετώντας μια ευρύτερα σημειωτική προσέγγιση (βλ. Jaworski & Thurlow 2010· Blommaert 2013).

Από την άλλη μεριά, «οι χρονοτόποι ανακαλούν τάξεις ενδεικτικότητας που ισχύουν σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο» και επιτρέπουν «χωροχρονικά συναφή ενδεικτικά [στοιχεία] […] τα οποία αποκτούν μια συγκεκριμένη και αναγνωρίσιμη αξία» (Blommaert & De Fina 2016: 7). Πράγματι, τα σημεία του ΓΤ μετατρέπουν τον (αδόμητο) χώρο σε (δομημένο) τόπο και, στη συνέχεια, είναι σε θέση να ενδεικνύουν αυτόν τον τόπο ακόμη και εκτός συμφραζομένων (βλ. υψηλότερες τάξεις ενδεικτικότητας, δηλ. μεταπραγματολογικά στερεότυπα, βλ. Silverstein 2003). Εξ ου κι έχει νόημα η αντίληψη των δεικτικών και των αντικειμένων αναφοράς στους ως σχέση συμπαρουσίας, όπως προτείνει ο Hanks (2000).

Παράλληλα, κάποιοι χώροι γίνονται αντιληπτοί ως προνομιακοί τόποι (loci) για συγκεκριμένα είδη σημείων του ΓΤ σε μια δεδομένη χρονική στιγμή (Canakis 2016, 2017, 2018α, 2022α). Τόσο η δημιουργία των σημείων του ΓΤ όσο και η πρόσληψή τους προϋποθέτει κοινό έδαφος και επικαλείται συστηματικά (αν και όχι πάντα άμεσα) τη συλλογική κοινωνική νόηση: τη γνώση (και την αξιολόγηση) του συνόλου των πεποιθήσεων, διεπιδραστικών κανονικοτήτων αλλά και των Λόγων σε ευρεία κυκλοφορία σε μία κοινωνία σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή (βλ. Canakis 2021). Εξ ου και αντιλαμβάνομαι τους χρονοτόπους στην έρευνα του ΓΤ ως έννοια που εμπλέκει τις υψηλότερες τάξεις ενδεικτικότητας, κατά Silverstein (2003), αλλά και την έννοια της κοινωνικής νόησης, ως σύνολο κοινών πεποιθήσεων, στη μελέτη του λόγου κατά τον van Dijk (1998, 2008, 2014), εφόσον τα μεταπραγματολογικά στερεότυπα βασίζονται άρρητα σε κοινές πεποιθήσεις που συγκροτούν την κοινωνική νόηση (ως συνδετικό κρίκο μεταξύ Λόγου και Κοινωνίας).

Αυτές οι δύο προσεγγίσεις διασταυρώνονται, εφόσον εστιάζουν στα δεικτικά και την ενδεικτικότητα στο πλαίσιο του «τριγώνου Λόγου-Νόησης-Κοινωνίας» (van Dijk 2014). Συνεπώς, υποστηρίζω ότι οι χρονοτόποι αποτελούν τόσο προαπαιτούμενο για την εθνογραφική έρευνα του ΓΤ όσο και τις χωροχρονικές συντεταγμένες της κοινωνικής νόησης: είναι το πλαίσιο που συγκροτεί την κοινωνική νόηση (και της προσδίδει την όποια εφήμερη και επισφαλή αξία της). Τα σημεία του ΓΤ που θα εξετάσω αποτελούν, μεταξύ άλλων, *χρονοτοπικούς ενδείκτες* και φέρουν την ιστορία της εγγραφής τους στον χώρο ως δείγμα προθετικής κοινωνικής δράσης.

Στην ελληνική περίπτωση, η σταδιακή μεταμόρφωση του Γκαζιού/Κεραμεικού (Canakis 2012) και της οδού Σταδίου μετά το 2009 (Canakis & Kersten-Pejanić 2016· Canakis 2017), η πολυεπίπεδη εγγραφή του προσφυγικού/μεταναστευτικού στο ΓΤ της Μυτιλήνης μετά το 2015 (Canakis 2016, 2021, υπό έκδοση· Χριστουλάκη 2017), αλλά και οι Λόγοι και το ΓΤ της «εποχής της πανδημίας» (Κανάκης 2002α) αποτελούν παραδείγματα του πώς το ΓΤ *ενδεικνύει χρονοτόπους.*

Τα παραπάνω έχουν ευρύτερες συνέπειες, εφόσον η σχέση μεταξύ λόγου και κοινωνίας δεν είναι άμεση αλλά γνωσιακά διαμεσολαβημένη (van Dijk 1998, 2008, 2014). Τόσο οι Λόγοι που κυκλοφορούν για ζητήματα της επικαιρότητας όσο και άλλοι σημειωτικοί πόροι παγιώνονται και γίνονται αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής νόησης που από τη μία μεριά μας επιτρέπει να αλληλοκατανοούμαστε με αστραπιαία ταχύτητα και από την άλλη ενέχεται σαφώς στη δημιουργία ανθεκτικών στερεοτύπων.

Θεωρώ ότι η ενδεικτικότητα της γλώσσας και άλλων διαθέσιμων σημειωτικών πόρων είναι έννοια κλειδί σε αυτήν την πολύπλοκη διαδικασία που αφορά τη δημιουργία και την παγίωση (τόσο προφανών όσο και μη προφανών)

συνδέσεων. Εξ ου και, δεδομένου χρόνου, δηλαδή παγίωσης, η συστηματική χρήση του κυριλλικού αλφαβήτου για εθνικιστικά, σεξιστικά ή ομοφοβικά μηνύματα στο Βελιγράδι, σε μια ιστορική στιγμή, μπορεί να αποτελέσει ευρύτερο ενδείκτη πολιτικο-ιδεολογικής τοποθέτησης (Canakis 2018α, 2018β).

Η σχέση λόγου και κοινωνίας αφορά την κοινωνική νόηση ως σύστημα συλλογικών στάσεων και πεποιθήσεων που δεν μπορεί παρά να βασίζονται –αν όχι σε κοινές, τότε τουλάχιστον– σε «προνομιακές» προσλήψεις και εννοιολογήσεις (που αποτελούν την πρώτη ύλη των στερεοτύπων). Θεωρώ ότι η έμφαση που δίνει στην τοποθέτηση των γλωσσικών σημείων στον δημόσιο χώρο η έρευνα του ΓΤ (Scollon & Scollon 2003) αποτελεί ακόμη ένα επίπεδο διαμεσολάβησης στη σχέση λόγου και κοινωνίας, εφόσον ο χώρος αποτελεί φορέα συμβολικής κοινωνικής σημασίας, η οποία θα πρέπει να συνυπολογίζεται στην όποια έρευνα των σημείων του ΓΤ.

Συνεπώς, τα σημεία του ΓΤ συχνά φέρουν σαφή ίχνη της εγγραφής τους στον χώρο και τον χρόνο και παραπέμπουν σε αυτά. Αυτά τα ίχνη μπορεί να αφορούν το θέμα αλλά ακόμη και υλικές όψεις του σημείου (όπως η γραμματοσειρά κλπ., βλ. Järlehed 2015· Järlehed & Jaworski 2015). Το τι γράφεται βρίσκεται σε στενή σχέση με το πού γράφεται, ενώ αυτό που δεν γράφεται πρέπει επίσης να μας προβληματίζει ως απουσία (πρβλ. και Pütz & Mundt 2019).[2]

Ακόμη και ένα τόσο λιτό (και, φαινομενικά, ελάχιστα πληροφοριακό) σημείο όσο το γκραφίτι **RUGOVAKIS** μπορεί να αποτελεί *χρονοτοπικό ενδείκτη*. Συγκεκριμένα, αυτό το σημείο, που τράβηξε την προσοχή μου τον Ιούλιο του 2006 στην Priština/Prishtina, λίγους μήνες μετά το θάνατο του μετριοπαθή ηγέτη του Κοσόβου Ibrahim Rugova, δεν δείχνει απλά απαξίωση της πολιτικής του Rugova. Το ελληνικό επίθημα *-άκης* παραπέμπει σε ελληνικό επώνυμο και μάλιστα στο (Κωνσταντίνος) Μητσοτάκης (και στον τότε διαμεσολαβητικό ρόλο του στη βαλκανική πολιτική). Ο Rugova ως "Rugovakis" απαξιώνεται ως πιόνι ξένων (εν προκειμένω, ελληνοσερβικών) συμφερόντων.

3.2. Συγκρουσιακά τοπία: Αμφισβήτηση, διεκδίκηση και σύγκρουση

Στην έρευνά μου, προσεγγίζω το ΓΤ ως αρένα όπου εγγράφεται δυναμικά η παρουσία συγκεκριμένων ομάδων και των διακυβευμάτων τους –τόσο από τις ίδιες όσο και από τρίτους. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην ανεπίσημη, «από τα κάτω» (bottom-up) σήμανση του ΓΤ. Εστιάζοντας σε δεδομένα που συλλέγονται στο πλαίσιο επιτόπιας έρευνας, επιχειρώ τη σύνθεση των διάφορων φωνών που συμβάλλουν στη δημιουργία μεταβαλλόμενων ενδεικτικών σχέσεων ανάμεσα στον χώρο, τον τόπο και τον χρόνο, τις γλώσσες και την εμπρόθετη ανθρώπινη δράση.

[2] Βλ. και Χριστίδης (1997) για τη μαγική χρήση της γλώσσας.

Στόχος μου είναι η ανάδειξη της σημασίας των χρονοτόπων στην έρευνα του ΓΤ με εθνογραφικό παράδειγμα τη σταδιακή μεταβολή του ΓΤ συγκεκριμένων περιοχών της Ελλάδας και των Βαλκανίων. Οι μεταβολές στο ΓΤ συνήθως προϋποθέτουν αμφισβήτηση και διεκδίκηση του χώρου (βλ. Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης 2010· Εξερτζόγλου 2020· Τζιόβας 2022· Blackwood et al. 2016). Αυτή η διαπραγμάτευση συχνά παίρνει συγκρουσιακή μορφή (Rudby & Ben Said 2015), όπως στα δεδομένα που θα εξετάσω στη συνέχεια.

Τα δεδομένα μου περιέχουν λόγο που μπορεί κατά περίπτωση να χαρακτηριστεί «ανειμένος», «επιθετικός», «απαξιωτικός», «κακοποιητικός», «καταγγελτικός» (προς άτομα ή συχνότερα ομάδες), εν ολίγοις *συγκρουσιακός,* και συχνά φέρνει στο προσκήνιο ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού επισφαλών ομάδων (αλλά και πολιτικού ακτιβισμού εκ μέρους τους). Παρότι δεν μπορώ να επεκταθώ στο θέμα του συγκρουσιακού λόγου εδώ, θα σταθώ σε μερικά βασικά σημεία της σχετικής έρευνας, η οποία παρακολουθεί τις εξελίξεις στη θεωρία της ευγένειας, κυρίως μετά το 2000, εποχή κατά την οποία η έρευνα στρέφεται, πλέον, και στη μελέτη της μη συνεργατικής συμπεριφοράς και του συγκρουσιακού λόγου (βλ. Σηφιανού 2017· Tzanne & Sifianou 2019).

Η ευγένεια και η αγένεια θεωρείται ότι αποτελούν σημαδεμένες συμπεριφορές που αφορούν αποκλίσεις από τη λεγόμενη *πολιτική συμπεριφορά* (politic behavior, Watts 2003), η οποία εκλαμβάνεται ως διεπιδραστικό default ή σημείο μηδέν. Σχολιάζοντας το έργο του Eelen (2001), η Σηφιανού (2017) παρατηρεί ότι «η ευγένεια και η αγένεια δεν αφορούν τόσο τη συμπεριφορά του/της ομιλητή/τριας όσο την αξιολόγησή της από τον/τη συνομιλητή/τρια. Έτσι η αξιολόγηση γίνεται βασική αρχή στο καινούργιο τοπίο».

Η θεωρητική σκευή για τη μελέτη του συγκρουσιακού λόγου (aggression/conflict) περιλαμβάνει, εκτός των παραπάνω, και τα πορίσματα της μελέτης των γλωσσικών πράξεων (βλ. Κανάκης 2007, 2014· Meibauer 2014), ως εμπρόθετης στοχοθετικής συμπεριφοράς με κοινωνική συνάφεια (και κοινωνικές συνέπειες). Σε αυτό το πλαίσιο, η Georgalidou (2017: 31) υποστηρίζει ότι η επίθεση και η σύγκρουση είναι βασικές όψεις της ιδιωτικής και δημόσιας επικοινωνίας, εφόσον διαφωνίες, αντιδικίες και συγκρούσεις αποτελούν ισχυρούς τρόπους έκφρασης στάσης που συμβάλουν στη συγκρότηση αντίστασης ή αντιπολίτευσης αλλά και στην αναδιάταξη της κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Η ίδια (Georgalidou 2017: 31) αντιλαμβάνεται την επίθεση ως συμπεριφορά που έχει πρόθεση να βλάψει κάποιον (ή κάτι) και στοχεύει στο να πλήξει τον αυτοσεβασμό ή το κοινωνικό κύρος του στόχου, ενώ μπορεί να πάρει άμεση ή έμμεση μορφή (βλ. και Culpeper 2011). Ασφαλώς, στο ίδιο πλαίσιο μελετώνται και κάθε είδους βίαιες γλωσσικές επιλογές, καθώς και ο λόγος του μίσους, ως επιθετικές μορφές αγένειας (Georgalidou et al. 2020: 325). Κατά τους Georgalidou et al. (2020: 325), οι επιθετικές μορφές αγένειας μπορεί να χρησιμοποιούνται

στρατηγικά για την ενίσχυση των δεσμών της έσω-ομάδας και τον καθορισμό ορίων αλλά και για την όξυνση των όποιων πολιτικών και ιδεολογικών διαφορών μεταξύ αντιπαρατιθέμενων ομάδων.

Σε κάθε περίπτωση, η έρευνα της διαπραγμάτευσης, της διεκδίκησης και της σύγκρουσης στο ΓΤ σχετίζεται καίρια με πράξεις ταυτότητας (Αρχάκης & Τσάκωνα 2011) που αφορούν τη συστράτευση υποκειμένων σε (υπο)ομάδες και την αντιπαράθεσή τους με υποκείμενα που τοποθετούνται σε ανταγωνιστικές (υπο)ομάδες. Τέλος, η ενίσχυση της ορατότητας είναι βασικό διακύβευμα για τις/τους δράστριες/ες του ΓΤ (Canakis 2017).

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

4.1. Η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ στην πράξη

Η μεθοδολογία που ακολουθώ είναι εθνογραφική (βλ. Blommaert 2013· Blommaert & Maly 2014) και περιπατητική (βλ. Stroud & Jegels 2014· Zhu 2021)· έχει ανιχνεύσιμα ανθρωπογλωσσολογικές καταβολές και ενέχει επιτόπια έρευνα και εξοικείωση με το χώρο σε βάθος χρόνου. Προϋποθέτει συστηματική εμπλοκή των ερευνητριών/ών με τον χώρο έρευνας, ιδεωδώς σε επίπεδο καθημερινότητας για μεγάλα διαστήματα.

Τα δεδομένα που εξετάζω συλλέχθηκαν με επιτόπια παρατήρηση στην Αθήνα και το Βελιγράδι από τα τέλη του 2009 έως το 2019. Ως προς την Αθήνα, τα δεδομένα συλλέχθηκαν σε πολλές σύντομες επισκέψεις στο πλαίσιο επαγγελματικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων και όχι αναγκαστικά στοχευμένα. Ωστόσο, επέστρεψα (και συνεχίζω να επιστρέφω) επανειλημμένα τους ίδιους χώρους, γεγονός που επιτρέπει την καταγραφή των μεταβαλλόμενων σχέσεων στο ΓΤ σε βάθος χρόνου.

Ως προς το Βελιγράδι, η συλλογή δεδομένων έγινε σε πολλά και συχνά ταξίδια που διήρκεσαν από λίγες μέρες έως και ενάμιση μήνα. Και εδώ, η πρώτη επαφή με το ΓΤ προέκυψε στο πλαίσιο άλλων δραστηριοτήτων. Όμως, ήδη από τα τέλη του 2009, οι επισκέψεις ήταν στοχευμένες, και με εστίαση στην περιοχή του κέντρου. Και εδώ, η επιστροφή στους ίδιους χώρους αποτελεί μεθοδολογική επιλογή.

Στοιχεία πολιτισμικής (βλ. Τζιόβας 2022) και δημόσιας ιστορίας (βλ. Εξερτζόγλου 2020) και (γλωσσικής και πολιτικοκοινωνικής) επικαιρότητας αλλά και επικοινωνία με ανθρώπους που ζουν στους χώρους έρευνας δεν μπορούν να λείπουν από την εθνογραφική έρευνα του ΓΤ, όπως δεν μπορεί να λείπει και η *αναστοχαστικότητα* (reflexivity).

4.2. Αθήνα: Οδός Σταδίου & Γκάζι/Κεραμεικός

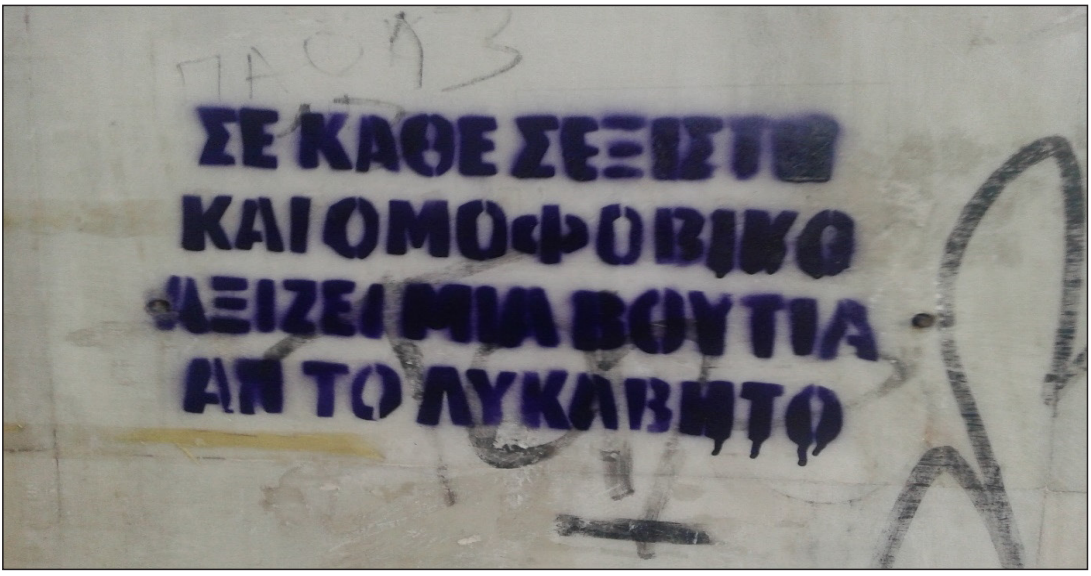
Οι μεγάλες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές μετά το 2009 και η οικονομική κρίση που ακολούθησε το χρηματιστηριακό κραχ του 2008 είχαν εμφανείς

συνέπειες στο ΓΤ, διεθνώς (βλ. Kitis & Milani 2015· Martín Rojo 2016). Το κέντρο της Αθήνας, π.χ. το Γκάζι, ο Κεραμεικός (Canakis 2012) και η οδός Σταδίου (Canakis 2017), αποτελούν γόνιμα πεδία μελέτης ως προς αυτή τη διάταση. Το Γκάζι/Κεραμεικός χάνει σταδιακά έκτοτε το στάτους του επίκεντρου της ΛΟΑΤΚΙ ζωής στην Αθήνα (το οποίο μεταφέρεται βορειότερα, στις παρυφές της Οδού Αιόλου στο κέντρο).

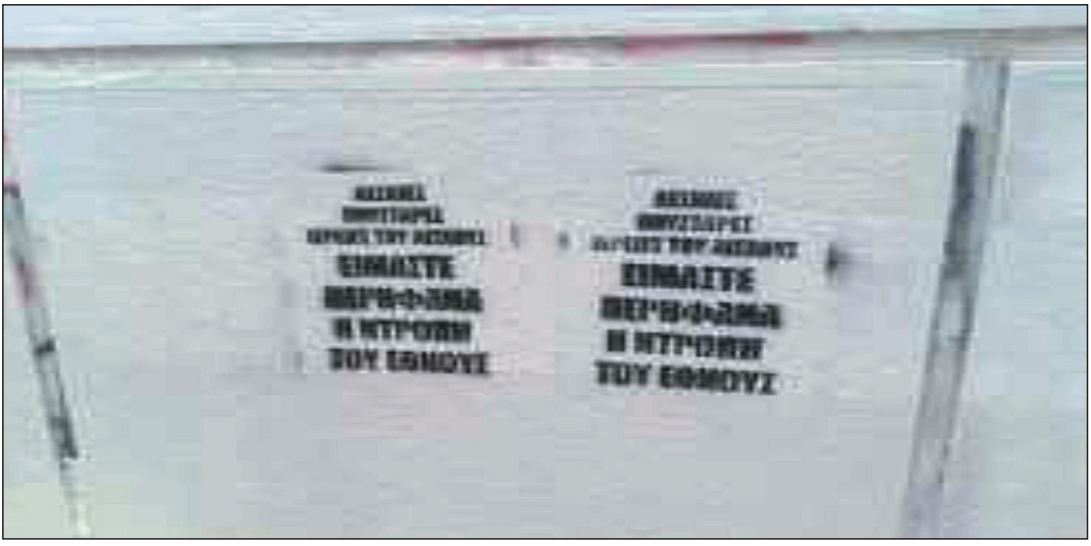
Η Σταδίου διατηρεί μεν το στάτους του κομψού και ακριβού δρόμου για ένα περίπου τετράγωνο (από την Παλαιά Βουλή έως το Σύνταγμα), αλλά το μεγαλύτερο μέρος της (έως την Ομόνοια) μαρτυρά μια διαδικασία «από-εξευγενισμού» (degentrification). Οι πολλές επιχειρήσεις που κλείνουν ανοίγουν χώρο για κάθε λογής μηνύματα σε ελεύθερο γκραφίτι ή στένσιλ, τα οποία παίζουν καίριο ρόλο στην παγίωση μιας νέας χωρικής τάξης που αμφισβητεί και διεκδικεί τη Σταδίου ως χώρο διαμαρτυρίας, αγώνα και σύγκρουσης (βλ. Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης 2010· Seals 2013). Οι «άλλοι/ες» της ελληνικής κοινωνίας, τοποθετημένοι στα Εξάρχεια στο συλλογικό μας αστικό φαντασιακό, εμφανίζονται έκτοτε ως ενεργές/οί δράστριε/ες του ΓΤ της Σταδίου.

Σημαντικό μέρος των σημείων του ΓΤ αφορούν διεκδικήσεις με έμφυλο και σεξουαλικό πρόσημο και συνδέονται με φεμινιστικές και ΛΟΑΤΚΙ ακτιβιστικές ομάδες και άτομα που ένιωσαν τα δικαιώματά τους να περιστέλλονται σε ένα κλίμα γενικευμένης συντηρητικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας την εποχή των μνημονίων. Ωστόσο, τα σημεία αυτά δεν απαντούν σε απαξιωτικά μηνύματα στο ίδιο το ΓΤ, αλλά συνδέονται *διακειμενικά* με απαξιωτικούς λόγους (και πρακτικές) σε ευρύτερη κυκλοφορία. Με άλλα λόγια, απαντούν σε *απουσίες* στο ΓΤ, γεγονός που υπογραμμίζει την ορατότητα που διεκδικούν στον φυσικό χώρο.

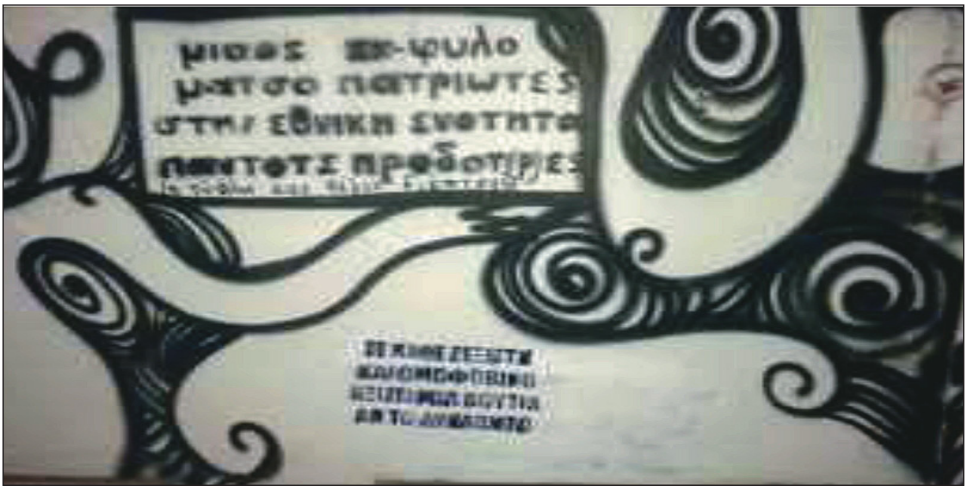
Σημεία του ΓΤ που περιλαμβάνουν κατευθυντικές (εικ. 1), δεσμευτικές (εικ. 2, 3) και εκφραστικές πράξεις (εικ. 4) μαρτυρούν μια οξυμένη αίσθηση αποκλεισμού και αποτελούν ηχηρές προσπάθειες συμβολικής οικειοποίησης εμβληματικών δημόσιων χώρων του τοπικού status quo. Κάποια από αυτά τα σημεία (εικ. 1-3) αποτελούν συνθήματα που γεννήθηκαν στο πλαίσιο διαμαρτυριών και κινητοποιήσεων από το 2010 και μετά και απαντούν και σε άλλες περιοχές (π.χ. στη Θεσσαλονίκη αλλά και τη Μυτιλήνη), γεγονός που α) παραπέμπει σε ευρύτερες ακτιβιστικές ζυμώσεις αλλά και β) υπογραμμίζει τον χρονοτοπικό τους χαρακτήρα. Ειδικά στις εικόνες [2] και [3] έχουμε έντονα απαξιωτικό, μετωπικά συγκρουσιακό, λόγο. Στην [εικ. 2], αυτοαποκαλούμενοι/ες *πουστάρες* και *λεσβίες,* οι δημιουργοί του ΓΤ οικειοποιούνται κατηγορήματα με υψηλό προσβλητικό σθένος (βλ. Ξυδόπουλος & Χριστοπούλου 2021). Η δε διεκδίκηση του ρόλου *ιερειών του αίσχους* και *ντροπής του έθνους*, παραπέμπει στο θρησκευτικό έρεισμα της ιδιότητας του πολίτη στην Ελλάδα, ενώ το χλευάζει.

ΕΙΚΟΝΑ 1: «ΣΕ ΚΑΘΕ ΣΕΞΙΣΤΗ ΚΑΙ ΟΜΟΦΟΒΙΚΟ
ΑΞΙΖΕΙ ΜΙΑ ΒΟΥΤΙΑ ΑΠ' ΤΟ ΛΥΚΑΒΗΤΟ»

ΕΙΚΟΝΑ 2: «ΠΟΥΣΤΑΡΕΣ ΛΕΣΒΙΕΣ ΙΕΡΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΙΣΧΟΥΣ
ΕΙΜΑΣΤΕ ΠΕΡΗΦΑΝΑ Η ΝΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ»

ΕΙΚΟΝΑ 3: «ΜΙΣΟΣ ΕΚΦΥΛΟ ΜΑΤΣΟ ΠΑΤΡΙΩΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΑΝΤΟΤΕ ΠΡΟΔΟΤ(Ρ)ΕΣ»

Ανάλογα, στην [εικ. 3], η σύγκρουση εκφράζεται με τον ισχυρότερο πιθανό όρο, *μίσος,* το οποίο μάλιστα χαρακτηρίζεται *έκφυλο* (κατ' αναλογία με το *έμφυλο*), ενώ το αντικείμενο του μίσους είναι ο πατριαρχικός πατριωτισμός (*μάτσο πατριώτες*). Η αναφορά στην *εθνική ενότητα* παραπέμπει διακειμενικά σε κυρίαρχους πολιτικούς λόγους της εποχής της κρίσης, ενώ η χρήση του τύπου *προδότ(ρ)ες* ενδεικνύει γυναικεία/φεμινιστική υποκειμενικότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα [2] και [3] οι δημιουργοί τοποθετούνται οικειοθελώς εκτός ενός «εθνικού κορμού» (βλ. Canakis 2013) τον οποίο απαξιώνουν (ως απάντηση στη δική τους ιστορική απαξίωση και αποκλεισμό – όχι στο ΓΤ, μεν, αλλά σε πλήθος άλλων λόγων σε ευρεία κυκλοφορία). Η προσβολή προς το έθνος λειτουργεί ως καταγγελία μιας κυρίαρχης νοοτροπίας, ενώ ο οικειοθελής αποκλεισμός από το έθνος λοιδορεί τον αποκλεισμό που το ίδιο έθνος επιφυλάσσει σε υποκείμενα που δεν πληρούν τις εκάστοτε προϋποθέσεις αξιοπρέπειας (πρβλ. Mosse 2020).

Σε άλλο τόνο, το σημείο στην [εικ. 4] χρησιμοποιεί λόγο και εικόνα για να διεκδικήσει το δικαίωμα στην εχέμυθη ομοφυλοφιλία και απαντά σε μέρος των ΛΟΑΤΚΙ που την απαξιώνει (πρβλ. Κανάκης 2008, 2009), παρά σε τρίτους. Το θηλυκό επίθετο, σε συνδυασμό με τον έντονα γυμνασμένο γυμνό άνω κορμό, χωρίς στρογγυλεμένο στήθος (και χωρίς πρόσωπο), είναι δείγμα queering σε σημειωτικό επίπεδο (πρβλ. την οπτική γραμματική των Kress & van Leeuwen 2020· Γιαννακόπουλος 2006· Canakis 2010, 2019· Κανάκης 2011α· Barrett 2017). Λειτουργεί ως ενδείκτης αντίστασης στην ετεροκανονικότητα (και την ομοκανονικότητα) αλλά και σε δυαδικές εννοιολογήσεις του φύλου (βλ. Γιαννακόπουλος 2010).

Η [εικ. 5], τραβηγμένη στο Γκάζι το 2011, επίσης αναφέρεται σε μέρος των ΛΟΑΤΚΙ, μιας και μόνο οι ομοφυλόφιλες/οι μπορεί να χαρακτηριστούν ομοκανονικές/οί (βλ. Canakis 2012, 2015· Motschenbacher & Stegu 2013· Κανάκης 2022β). Γραμμένο σε περιοχή με gay bar, το μήνυμα καταφέρεται κατά των εδραιωμένων καθεστώτων κανονικότητας (ανάλογων της ετεροκανονικότητας) για μέρος της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Τέλος, έχει ενδιαφέρον ότι το μήνυμα εμπνέεται εμφανώς από τον τρέχοντα θεωρητικό λόγο για τη σχέση φύλου και σεξουαλικότητας (βλ. π.χ., Cameron & Kulick 2003· Bucholtz & Hall 2004, 2005). Οι δημιουργοί του ΓΤ διεκδικούν ορατότητα για τα διακυβεύματά τους και παράλληλα διαμορφώνουν τον φυσικό χώρο σε σχέση με το φύλο και τη σεξουαλικότητα, θέτοντας προϋποθέσεις για νέες συμβολικές συνδέσεις (βλ. Γιαννιτσιώτης 2015).

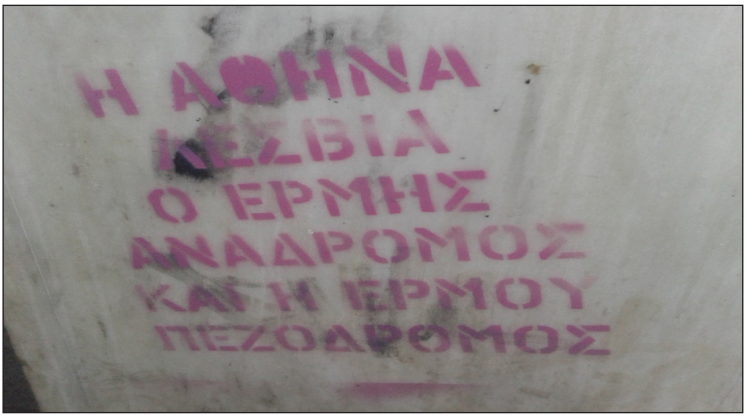

Εικόνα 4: «ΕΧΕΜΥΘΑ ΥΠΕΡΗΦΑΝΗ»

Εικόνα 5: «ΣΚΑΤΑ ΣΤΗΝ ΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ»

Επιστρέφοντας στη Σταδίου, αυτή η διεκδίκηση ορατότητας του χώρου από τη μεριά των queer υποκειμένων φαίνεται και στην [εικ. 6], όπου το συνθηματικής εμπνεύσεως κείμενο στρέφεται γενικευμένα κατά της κανονι(στι)κότητας με χιουμοριστικό τρόπο. Τα σημεία του ΓΤ συχνά ενέχουν πράξεις ταυτότητας, που είναι χρονοτοπικά τοποθετημένες (Blommaert & De Fina 2016), ενώ λειτουργούν ως χρονοτοπικοί ενδείκτες (Canakis 2021· Κανάκης 2022α). Σε αυτή τη διαδικασία εργαλειοποιούνται εγκατεστημένες αλλά και αναδυόμενες ενδεικτικές σχέσεις, στα πλαίσια ενός γλωσσικού πολιτισμού (linguaculture) που ενισχύεται αλλά και μεταβάλλεται μέσω της ανθρώπινης δράσης – εν προκειμένω, της εγγραφής του ΓΤ (βλ. και Borba & Hiramoto 2024).

Εικόνα 6: «Η ΑΘΗΝΑ ΛΕΣΒΙΑ Ο ΕΡΜΗΣ ΑΝΑΔΡΟΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΡΜΟΥ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΣ»

4.3. Βελιγράδι: Stari Grad και Dorćol

Το ΓΤ του Βελιγραδίου, όπως κάθε μητρόπολης της ύστερης νεοτερικότητας, είναι χώρος αντιπαράθεσης και έντασης μεταξύ του τοπικού και του παγκόσμιου και αρένα όπου επιτελούνται σχέσεις εξουσίας (Canakis 2018a). Στον απόηχο του πολέμου που επισφράγισε τη διάλυση της πρώην ΣΟΔ της Γιουγκοσλαβίας, δημιουργήθηκε μία πολεμική για το αν υπήρξε ποτέ ενιαία σερβο-κροατική αλλά και μια υπολογίσιμη δυναμική για την ανάδειξη των πρώην επιμέρους πολυκεντρικών ποικιλιών σε «αυτόνομες γλώσσες» (πρώτα στην Κροατία, αλλά αργότερα και στη Σερβία) (Greenberg 2004· Bugarski 2011· Κανάκης 2011β).

Στη Σερβία χρησιμοποιείται, ιστορικά, τόσο το κυριλλικό όσο και το λατινικό αλφάβητο, γεγονός που δεν επιτρέπει απροβλημάτιστα τον χαρακτηρισμό του κυριλλικού ως «ξένου», παρά τις όποιες αναγωγικές ταυτίσεις των δύο αλφαβήτων με διαφορετικές εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες (Bugarski 2011). Παρότι οι αρχές αναγνωρίζουν και τα δύο αλφάβητα, το κυριλλικό ανακηρύχτηκε επίσημο αλφάβητο στο σύνταγμα του 2006 (ενώ το Υπουργείο Πολιτισμού

θεωρεί ότι το κυριλλικό αποτελεί «ταυτοτική γραφή» στη Σερβία). Το λατινικό χρησιμοποιείται εναλλακτικά με το κυριλλικό σε πλήθος επίσημων περιστάσεων, αλλά η χρήση του κυριλλικού απαιτείται στα νομικά κείμενα. Παρόλα αυτά, η σερβική είναι, από όσο γνωρίζω, η μόνη ευρωπαϊκή γλώσσα με καθεστώς εδραιωμένης λειτουργικής διγραφίας (Bugarski 2021).[3]

Η διγραφία δεσπόζει στο σερβικό ΓΤ και τη σύγχρονη σερβική κοινωνιογλωσσική πραγματικότητα και είναι φορέας εδραιωμένων και μεταβαλλόμενων ενδεικτικών σχέσεων με τη θρησκεία, την εθνότητα και την πολιτική ιδεολογία. Με άλλα λόγια, διαπερνά τις εγχώριες γλωσσικές ιδεολογίες και αναδύεται ως μείζον ζήτημα σε άλλες όψεις της κοινωνικοπολιτικής ζωής, λόγω του ειδικού σημειωτικού της βάρους (Canakis 2018α). Η σχέση του κυριλλικού αλφαβήτου με τη σερβική εκκλησία και την ορθοδοξία, ο ιστορικός ρόλος της ορθοδοξίας στη συγκρότηση της σερβικής ταυτότητας (srpstvo) αλλά και οι εθνικιστικές τάσεις που επικράτησαν σε όλες ανεξαιρέτως τις πρώην ΣΟΔ της Γιουγκοσλαβίας είχαν ως αποτέλεσμα την ανάδυση μιας νέας ενδεικτικής σχέσης – μιας ενδεικτικής σχέσης που, ασφαλώς, δεν είναι «άχρονη»: δεν ήταν ανέκαθεν ενεργή και δεν μπορούμε να προεξοφλήσουμε ότι θα ισχύει στο μέλλον (Canakis 2018β), ακόμη κι αν, για την ώρα, φαίνεται ισχυρή.

Συγκεκριμένα, το κυριλλικό αλφάβητο εργαλειοποιείται συστηματικά όχι μόνο για συντηρητικές και ακραία εθνικιστικές τάσεις, αλλά αναδύεται και ως προνομιακό όχημα για τον λόγο του κοινωνικού αποκλεισμού και ενίοτε του μίσους (Canakis 2013, 2018α). Το κίνημα υπέρ της αποκλειστικής χρήσης του κυριλλικού περιπλέκει αυτή τη σχέση [εικ. 7α, 7β & 8]. Παράλληλα, η παραδοσιακή ταυτοτική σχέση του κυριλλικού με τη σερβικότητα ενισχύεται εμμέσως και από την απουσία του λατινικού αλφαβήτου στην καμπάνια για την «προστασία της σερβικής γλώσσας» [εικ. 9], παρότι η τελευταία έχει πρωτίστως καθαρολογικό περιεχόμενο.

Εικόνα 7α: «ПИШИМО ЋИРИЛИЦОМ» [=Γράφουμε στο κυριλλικό]

[3] Βλ. και τον πιο πρόσφατο όρο *biscriptality*. Κατά τους Bunčić et al. (2016), ο όρος *digraphia* χρησιμοποιείται μόνο για περιπτώσεις καθαρής λειτουργικής διάκριση πεδίων χρήσης δύο αλφαβήτων. Ωστόσο, αυτή η διάκριση στοχεύει περισσότερο σε μια τυπολογία της διπλής γραφής.

Εικόνα 7β: «ПИШИМО ЋИРИЛИЦОМ» [=Γράφουμε στο κυριλλικό]

Εικόνα 8: «УЛИЦА ЦАРА ЛАЗАРА/ULICA CARA LAZARA» [=Οδός Αυτοκράτορα Λάζαρου]

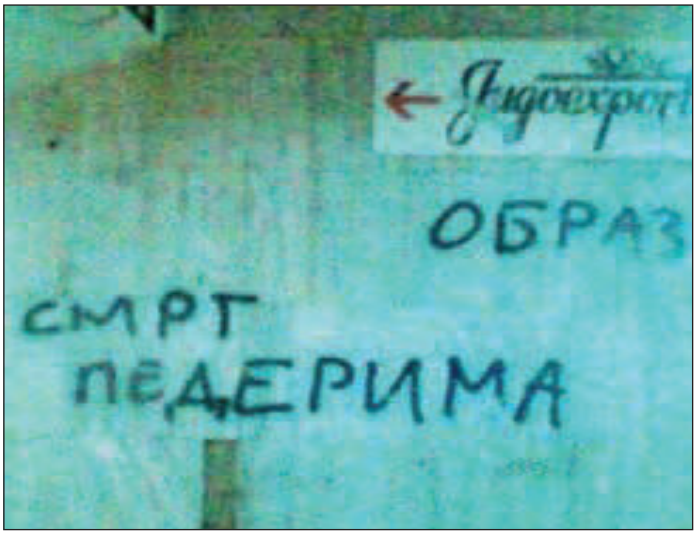
Εικόνα 9: «НЕГУЈМО СРПСКИ ЈЕЗИК» [=Φροντίζουμε τη σερβική γλώσσα]

Το μουτζούρωμα της λατινικής εκδοχής του ονόματος της οδού στην [εικ. 8] δείχνει τη σημασία αυτού του ζητήματος για μέρος των δημιουργών του ΓΤ. Είναι όμως σημαντικό να αναφέρουμε ότι ανάλογες απαλοιφές του κυριλλικού αλφαβήτου βρίθουν στο Κόσοβο, τη Βοσνία & Ερζεγοβίνη και περιοχές της Κροατίας (βλ. Greenberg 2004). Τα παραπάνω ενισχύουν μεν το επιχείρημα για τον ρόλο του κυριλλικού ως ενδείκτη σερβικής ταυτότητας, αλλά δεν επαρκούν για την αιτιολόγηση της χρήσης του κυριλλικού αλφαβήτου ως φορέα απαξιωτικού λόγου ή/και λόγου μίσους στη Σερβία σε μία ιστορική στιγμή.

Ο κρίκος που λείπει σε αυτή τη σημειωτική αλυσίδα παρέχεται από τις εθνοτικές συγκρούσεις στην π. ΣΟΔΓ που οδήγησαν σε πόλεμο, καθώς και την ανασφάλεια, την απογοήτευση και τις συντηρητικές αξίες που επικράτησαν μετά το τέλος του πολέμου (εν πολλοίς σε όλες τις πρώην ΣΟΔ και όχι μόνο στη Σερβία). Είναι αυτό που ο σέρβος φιλόσοφος Radomir Konstantinović ([1969] 2008) ονομάζει *filozofija palanke* ‘επαρχιακή νοοτροπία’, αποδίδοντάς τη στην πατρίδα του, την τότε μάλλον ακμάζουσα Γιουγκοσλαβία, παρότι πολλοί άλλοι μπορούμε να δούμε και το δικό μας εθνικό αφήγημα, το οποίο φτιάχνει έναν γενναίο περίκλειστο κόσμο που πρέπει να προστατέψουμε αποκλείοντας τους εχθρικούς άλλους (βλ. και Αρχάκης 2020). Η Blagojević (2011), μάλιστα, συνδέει πειστικά αυτή τη νοοτροπία με ζητήματα ανθρώπινων δικαιωμάτων, σεξουαλικότητας, αλλά και μέρος του σερβικού δημόσιου λόγου για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Το 2001 υπήρξαν ακραίες αντιδράσεις και συμπλοκές με αφορμή την πρώτη παρέλαση υπερηφάνειας που επιχειρήθηκε (αλλά δεν πραγματοποιήθηκε) στο Βελιγράδι. Τον Σεπτέμβριο του 2009, η δεύτερη παρόμοια απόπειρα ακυρώθηκε επίσης υπό την απειλή βίαιων επεισοδίων. Η μονομερής διακήρυξη ανεξαρτησίας του Κοσόβου το 2008 και οι διαπραγματεύσεις για μελλοντική ένταξη της Σερβίας στο ΝΑΤΟ το 2011 προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις και κινητοποιήσεις και γαλβάνισαν περαιτέρω το εθνικό αίσθημα που έμοιαζε να συγκλίνει μόνο σε ένα πράγμα: την αντισερβικότητα ενός τοπικού Gay Pride.

Η εμπλοκή μου με το ΓΤ του Βελιγραδίου αρχίζει λίγο μετά (Νοέμβριο 2009) και βασική παρατήρηση που προκύπτει από τη μελέτη του υλικού είναι ότι τα απειλητικά μηνύματα εναντίον των ΛΟΑΤΚΙ, ως διοργανωτών της παρέλασης, στίκτουν το ΓΤ τοπίο της πόλης, επαναλαμβάνονται με μεγάλη συχνότητα και είναι σχεδόν αποκλειστικά γραμμένα στο κυριλλικό αλφάβητο (βλ. [εικ. 10α-10γ, 11, 12]). Συχνά δε φέρουν το όνομα ακραίων εθνικιστικών οργανώσεων όπως το *Obraz* ‘τιμή’ και το *1389* (βλ. χρονολογία της μάχης του Κοσσυφοπεδίου), οι οποίες έχουν μεγάλη ορατότητα, αλλά μάλλον περιορισμένη πολιτική δύναμη.

Εικόνα 10α: «СМРТ ПЕДЕРИМА» [=Θάνατος στους πούστηδες]

Εικόνα 10β: «ЧЕКАМО ВАС!» [=Σας περιμένουμε!]
– «NAS ČEKATE?» [=Εμάς περιμένετε;]

Αντίθετα, τα όποια σημεία του ΓΤ απαντούν διακειμενικά στις απειλές και είναι υποστηρικτικά προς τους ΛΟΑΤΚΙ είναι γραμμένα στο λατινικό αλφάβητο, όπως στις [εικ. 10β, 10γ, 13] (βλ. Canakis & Kersten-Pejanić 2016· Canakis 2018α). Στην [εικ. 12], μάλιστα, έχουμε μια διαλογική/διακειμενική απάντηση *in situ*, με παρέμβαση στο αρχικό μήνυμα.

Εικόνα 10γ: «MENE ČEKATE?» [=Εμένα περιμένετε;]

Εικόνα 11: «СТОП ПЕДЕРСКОЈ АГРЕСИЈИ» [=Στοπ στην πούστικη επιθετικότητα]

Εικόνα 12: «СМРТ ПеДеРИМА/ХejteРИМА» [=Θάνατος στους πούστηδες/haters]

Εικόνα 13: «NE JEBU VAS PEDERI NEGO KAPITALIZAM»
[=Δεν σας γαμούν οι πούστηδες αλλά ο καπιταλισμός]

Όπως παρατηρεί πρώτη η Johnson (2012), στο γνωστό απειλητικό μήνυμα *Σας περιμένουμε!* δίνεται η ευθέως διακειμενική ειρωνική απάντηση *Εμάς/εμένα περιμένετε;* [εικ. 10β, 10γ], σε λατινικό αλφάβητο και προερχόμενη από φιγούρες κινουμένων σχεδίων γνωστές για την υπερφυσική τους δύναμη, όπως ο Batman και ο Robin [εικ. 10β] ή η Catwoman [εικ. 10γ].

Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι, σε αντίθεση με την Αθήνα, η διεκδίκηση των ΛΟΑΤΚΙ στο ΓΤ του Βελιγραδίου δεν απαξιώνει ρητά το έθνος ούτε και αφήνει αιχμές κατά της εθνικής σερβικής ταυτότητας. Ο απειλητικός λόγος εναντίον των ΛΟΑΤΚΙ, μάλιστα, εμφανίζεται εν κενώ στο ΓΤ: δεν απαντά σε ακτιβιστικές ΛΟΑΤΚΙ εγγραφές. Ωστόσο, απαντά σε ευρύτερους λόγους και δράσεις διεκδίκησης (όπως η οργάνωση μιας παρέλασης υπερηφάνειας και η διεκδίκηση ορατότητας στη δημόσια ζωή). Οι πιο πρόσφατες, καυστικές, έμμεσα διακειμενικές απαντήσεις προς τον απειλητικό λόγο κατά των ΛΟΑΤΚΙ και τη γνωστή, πλέον, παρουσία του στο ΓΤ της πόλης χρησιμοποιούν επίσης το λατινικό αλφάβητο [εικ. 13, Μάιος 2016]. Αυτή η πόλωση των δημιουργών του ΓΤ και η ευθυγράμμισή της με τη συστηματική επιλογή ενός αλφαβήτου σε καθεστώς λειτουργικής διγραφίας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τον τοπικό γλωσσικό πολιτισμό και τον τρόπο που οι γλωσσικές ιδεολογίες συναρτώνται με ευρύτερα πολιτικοκοινωνικά ζητήματα *σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή* (και όχι άχρονα ή αϊστορικά).

Βλέπουμε ότι οι διαθέσιμοι σημειωτικοί πόροι εργαλειοποιούνται συστηματικά για την εγκαθίδρυση ενδεικτικών σχέσεων και την αντιπαράθεση αντιτιθέμενων ομάδων (όπως άλλωστε γνωρίζουμε και από την ελληνική εμπειρία, βλ. Μοσχονάς 2005). Όπως αναφέρει η Woolard (2020), οι γλωσσικές ιδεολογίες διαμεσολαβούν μεταξύ γλωσσικών τύπων και κοινωνικών διαδικασιών και έχουν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωσή τους. Δεν είναι τυχαίο που το κυριλλικό αποτελεί προνομιακό φορέα σημείων που σχετίζονται με την εθνική υπερηφάνεια, τη θρησκευτική ζωή ή/και εθνικιστικά σλόγκαν. Ωστόσο, οι ενδεικτικές σχέσεις μεταξύ κυριλλικού αλφαβήτου και σερβικής ταυτότητας (srpstvo) ενεργοποιούν ποικίλες (και συχνά αναπάντεχες) συμβολικές επεκτάσεις. Εξ ου και το κυριλλικό αλφάβητο μπορεί να αναχθεί σε σύμβολο για ομάδες κατά των αμβλώσεων (και υπέρ του προγεννητισμού στο όνομα του srpstvo), αλλά και κατά των ΛΟΑΤΚΙ (ως αντεθνικών υποκειμένων, εκτός εθνικού κορμού λόγω επιλογών που είναι «ξένες» και συγκρούονται μετωπικά με τις φερόμενες ως εθνικές αξίες, βλ. Canakis 2013· Canakis & Kersten-Pejanić 2016).

Ωστόσο, παρά τις σοβαρές συνέπειές της, πρόκειται για μια σαφώς *χρονοτοπικά καθορισμένη ενδεικτική σχέση* μεταξύ αλφαβήτου και ιδεολογίας στον απόηχο μεγάλων κοινωνικοπολιτικών αλλαγών. Και όπως όλες οι ενδεικτικές σχέσεις είναι και αυτή *δυναμική* (Canakis 2018β). Χωρίς αυτή την επισήμανση εύκολα διολισθαίνουμε σε στερεοτυπικές αναπαραστάσεις ετεροποίησης (ιδιαίτερα για τους «άλλους»). Η ισχύς του παραπάνω ισχυρισμού δεν θεωρώ ότι ακυρώνεται από το γεγονός ότι η συγκεκριμένη ενδεικτική σχέση μοιάζει να είναι ανθεκτική (όπως προκύπτει εμμέσως από την [εικ. 14]).

Εικόνα 14: Πορεία/λιτανεία κατά του Europride στο Βελιγράδι
(Πηγή: tvxs.gr, 30 Αυγούστου 2022)

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε αυτήν την παρουσίαση εστίασα σε συγκρουσιακά ΓΤ στην Αθήνα και το Βελιγράδι. Ακολούθησα την εθνογραφική μεθοδολογία που συνδέθηκε με το «δεύτερο» και «τρίτο» κύμα της μελέτης του ΓΤ, η οποία υπογραμμίζει τη δυναμικότητά του και εντάσσει τη μελέτη του στο ευρύτερα σημειωτικό τοπίο (semiotic landscape). Η έμφαση στο ευρύτερο σημειωτικό τοπίο σημαίνει εστίαση στην «κειμενική διαμεσολάβηση του χώρου» ή «την κατασκευή του μέσω του λόγου και τη χρήση του χώρου ως ιδιαίτερου σημειωτικού πόρου» (Jaworski & Thurlow 2010: 1).

Υποστήριξα ότι τα ίδια τα σημεία του ΓΤ αποτελούν χρονοτοπικούς ενδείκτες που συνδέονται με τη δημιουργία τους αλλά και ότι οι ίδιες οι ενδεικτικές σχέσεις γλώσσας, γραφής και χώρου είναι δυναμικές και μεταβαλλόμενες παρά σταθερές ή «άχρονες», ακόμη κι αν είναι ιδιαίτερα ανθεκτικές. Επεσήμανα επίσης τον ρόλο του τοπικού γλωσσικού πολιτισμού και της πολιτικοκοινωνικής επικαιρότητας στη συγκρότηση του ΓΤ, αναφερόμενος επιλεκτικά στις σχέσεις εξουσίας που εξυφαίνονται στο ΓΤ των δύο πόλεων μέσω της προθετικής ανθρώπινης δράσης (δηλ. των δημιουργών του ΓΤ).

Σε αυτό το πλαίσιο, ο συγκρουσιακός λόγος παίζει καίριο ρόλο στη συγκρότηση της αίσθησης του ανήκειν σε αντιπαρατιθέμενες ομάδες. Οι δράστριες/ες του ΓΤ επιτελούν πράξεις ταυτότητας, που αφορούν τη συστράτευση υποκειμένων σε (υπο)ομάδες και την αντιπαράθεσή τους με υποκείμενα που τοποθετούνται σε ανταγωνιστικές (υπο)ομάδες, και διεκδικούν ορατότητα για

τις θέσεις τους. Εστίασα κυρίως σε ζητήματα σεξουαλικότητας και εθνότητας σε σχέση με την ιδιότητα του πολίτη και στις δύο πόλεις για λόγους αναλογίας, αν κι ο στόχος δεν ήταν η σύγκριση. Άλλωστε, η διγραφία στη σύγχρονη Σερβία αποτελεί έναν κρίσιμο σημειωτικό πόρο χωρίς εμφανές ανάλογο στην Ελλάδα. Ωστόσο, αυτό που σε μένα φαίνεται ενδιαφέρον είναι η (ρητά) διαφορετική αντιμετώπιση του έθνους στο ΓΤ της Αθήνας και του Βελιγραδίου.

Στην Αθήνα, ο ΛΟΑΤΚΙ ακτιβισμός πηγαίνει πίσω τουλάχιστον στα 1980 και η οικονομική κρίση έγινε αντιληπτή (όπως και για άλλες ομάδες) ως ευκαιρία περιστολής κεκτημένων. Πολλά σημεία του ΓΤ στη Σταδίου και το Γκάζι/Κεραμεικό εκφράζουν την αγανάκτηση και την επιθυμία αυτοαποκλεισμού των δημιουργών τους από το έθνος (οι αξίες του οποίου τις/τους ετεροποεί). Στο Βελιγράδι, αντίθετα, οι απαντήσεις των ΛΟΑΤΚΙ στο λόγο μίσους στο ΓΤ είναι χιουμοριστικές και ειρωνικές, πράγμα που δείχνει διάθεση δυναμικής διαπραγμάτευσης της (μεταπολεμικής) σερβικής εθνικής ταυτότητας (srpstvo) ώστε να τους συμπεριλάβει.

Κλείνοντας, θα ήθελα να σταθώ στην *αναστοχαστικότητα* (reflexivity) που οφείλει να δείχνει η/ο ερευνήτρια/ής του ΓΤ – ειδικά όταν εμπλέκεται στη μελέτη «άλλων κοινωνιών». Εντάξει η Αθήνα, αλλά *γιατί* το Βελιγράδι; Το Βελιγράδι δεν το έψαξα επί τούτου ως πεδίο – με βρήκε όσο και η Αθήνα. Σε μια εποχή προσωπικού θεωρητικού ενδιαφέροντος για το ΓΤ, βρέθηκα εκεί για άλλους λόγους (όπως αρχικά και στην Αθήνα). Δεν με «στοίχειωσε» ο συγκρουσιακός λόγος κατά των ΛΟΑΤΚΙ. Η πρόκληση ήταν άλλη: να κατανοήσω το πώς και το γιατί των ενδεικτικών σχέσεων που ξεκάθαρα ενεργοποιούνταν στο ΓΤ αυτής την (τότε ξένης) πόλης (με μόνο εφόδιο μια βασική γνώση της γλώσσας).

Δεν θα είμαι εγώ ο κριτής του αν δούλεψε ευεργετικά σε αυτή την περίπτωση η *αποξένωση* που θεωρητικά νιώθει κανείς σε ένα ανοίκειο πεδίο (κατά την ανθρωπολογική παράδοση). Ωστόσο, το Βελιγράδι μου επέτρεψε να ξαναδώ και τους τοίχους της Αθήνας με άλλο, ερευνητικό βλέμμα (κάτι που ως τότε δεν περίμενα να συμβεί). Κανένα βλέμμα δεν είναι αντικειμενικό. Διαμορφώνεται από ερευνητικά ενδιαφέροντα και μελέτη κειμένων, αλλά και τις εμπειρίες στον και με τον χώρο – ειδικά στην εθνογραφική μελέτη του ΓΤ/ΣΤ.

Ευτυχώς (για μένα) το ερευνητικό ζητούμενο είναι άλλο. Η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ στην Αθήνα και το Βελιγράδι (όπως και αλλού) μου επέτρεψε να δω τον χώρο όχι μόνο ως φυσικά οριοθετημένο αλλά και ως κοινωνικά συγκροτημένο σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή. Δηλαδή, αποτέλεσε ευκαιρία για μια καλύτερη κατανόηση του ρόλου της στατικότητας, της δυναμικότητας/κινητικότητας και της παροδικότητας των σημείων καθώς και των πολλαπλών επιπέδων ανθρώπινης δράσης στο ΓΤ (βλ. διακειμενικότητα).

Η έρευνα του ΓΤ ως δυναμικού και ιστορικού προϋποθέτει εστίαση στο πώς το ΓΤ «ενδεικνύει κοινωνικά, πολιτισμικά και πολιτικά μοτίβα [patterns]»

(Blommaert 2013: 3). Υπό αυτή την οπτική, επιχείρησα να δείξω ότι το ΓΤ αποτελεί προνομιακή αρένα για την επιτέλεση, τη διαπραγμάτευση, τη διεκδίκηση και τη σύγκρουση ταυτοτήτων στον δημόσιο χώρο (βλ. Blackwood et al. 2016· Stroud 2016).

POSTSCRIPT: ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2023 – ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2024

Στα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του 21ου αιώνα το Βελιγράδι γνώρισε μεγάλες αλλαγές, που, χωροταξικά τουλάχιστον, είναι συνώνυμες του σχεδίου Beograd na vodi (κ.λ. 'Το Βελιγράδι στο νερό', πρβλ. Belgrade Waterfront[4]). Το διάστημα από το 2019 έως το 2023, εκτός από τους ουρανοξύστες που αντικατέστησαν παλαιότερα κτήρια και την κατακόρυφη αύξηση της οικονομικής κίνησης που συνεπάγεται αυτό, άλλαξε εν μέρει και ο τρόπος εγγραφής του ΓΤ. Βασική αλλαγή στην Παλιά Πόλη αποτελεί η σήμανση που αφορά αξιοθέατα αλλά και η αυξημένη εμπορευματοποίηση του κυριλλικού (πρβλ. Heller 2010· Heller et al. 2014), και τα δύο απόρροια της έντονης τουριστικοποίησης.

Παρόλα αυτά, τα θέματα που φτάνουν στους τοίχους είναι παρόμοια. Υπηρεσίες (μερεμέτια και βάψιμο, μεταφορές, μεταφράσεις, φροντίδα ηλικιωμένων), (πολύ) ποδόσφαιρο, ειδικά στις παρυφές της Παλιάς Πόλης και όλες τις γειτονιές γύρω από το ιστορικό κέντρο. Το πολύ συχνό *navijac nije zločinac* 'ο οπαδός δεν είναι εγκληματίας' (πολύ συνηθέστερα στο κυριλλικό: навијач није злочинац) έχει τυποποιηθεί πλέον ώστε να ομοιοκαταληκτεί και είναι ορατό σε βαθμό ώστε υπενθυμίζει εμφατικά τη μνήμη επεισοδίων σε πλήθος ποδοσφαιρικών αγώνων αντί να την αντικρούει πειστικά, ειδικά εφόσον συνυπάρχει με εκκλήσεις για *απελευθέρωση* ή *(όλη) την αλήθεια* για κάποιον (το όνομα του οποίου γίνεται σύνθημα αφού μπορεί να το δει κανείς στους τοίχους της πόλης με μεγάλη συχνότητα). Άλλωστε η εμπλοκή των οπαδών ως ταραχοποιών έχει μακρά ιστορία στην πόλη (βλ. Κανάκης 2010, 2011γ· Canakis 2013) και δεν έχει πάψει να αποτελεί ζήτημα που επιμένει να ξύνει πληγές εντός και εκτός Σερβίας (πρβλ. Borić 2020).

Το νέο στοιχείο είναι η εμφανώς ευρύτερη χρήση του κυριλλικού, που ενδεχομένως συνδέεται με αλλαγές στη μικροδιαχείριση της διγραφίας όχι μόνο σε θεσμικό αλλά και σε ατομικό επίπεδο. Οι δημόσιες υπηρεσίες όλο και πιο συχνά φέρουν σήμανση μόνο στο κυριλλικό, ενώ στα συσκευασμένα προϊόντα συνεχίζουν να (συν)εμφανίζονται και τα δύο αλφάβητα για πρακτικούς λόγους που συνδέονται με τις ανάγκες της αγοράς. Υπάρχει πληθώρα σημείων που παραπέμπουν στη hip hop κουλτούρα (αλλά συχνά είναι αναγνώσιμα), καθώς και καλλιτεχνικό γκραφίτι σε μεγάλη κλίμακα.

[4] https://en.wikipedia.org/wiki/Belgrade_Waterfront

Εικόνα 15: Στένσιλ με τον Ratko Mladić

Αυτό που μοιάζει να έχει λιγοστέψει σημαντικά είναι τα πολιτικά συνθήματα. Παρότι δεν λείπουν οι ονομαστικές αναφορές στον Ratko Mladić/ Ратко Младић, με μπλε γραφή (και συχνά επικαλύπτοντας άλλα συνθήματα) και τα στένσιλ με το πρόσωπό του σε κόκκινο χρώμα (εικ. 15), λίγα νέα σημεία του ΓΤ αναφέρονται πλέον στο Κόσοβο (εκτός από τις αφίσες για εκδρομές που οργανώνουν εκκλησιαστικοί κύκλοι στα ιστορικά μοναστήρια, τα Metohija, σε σημαδιακές επετείους). Ως προς τα ζητήματα που αφορούν τους ΛΟΑΤΚΙ, τα μηνύματα αφορούν πλέον τη γονεϊκότητα (εικ. 16) και την (συχνά ενυπόγραφη, όπως εδώ) κουήρ οπτική για την ιδιότητα του πολίτη (εικ. 17), παρά απειλές (πρβλ. εικ. 10α και 10β). Αυτό που μένει σταθερό είναι η χρονοτοπική συνάφεια και η εδραιωμένη ενδεικτικότητα του διπλού αλφαβητισμού σε σχέση με ζητήματα που αφορούν τον ΛΟΑΤΚΙ πληθυσμό: η αντίδραση στους δύο μπαμπάδες είναι γραμμένη στο κυριλλικό και η δήλωση κουήρ διεκδίκησης στο λατινικό. Δηλαδή η πολιτική διαχείριση της χρήσης των δύο αλφαβήτων στον δημόσιο χώρο ακολουθεί για την ώρα τη γνωστή ευθυγράμμιση κυριλλικού – ντόπιων αξιών (πρβλ. τα προτάγματα του srpstvo) και λατινικού – αλλοτρίωσης διά χειρός των strani plaćenici ‘ξένων μισθοφόρων’ που δεν ανήκουν στον εθνικό κορμό, κατά το σερβικό εθνοσεξουλικό αφήγημα (Canakis 2013).

Εικόνα 16: «Нећу тату и тату!» [=Δεν θέλω μπαμπά και μπαμπά!]

Εικόνα 17: «Queer liberation not rainbow capitalism!»
(FB: Kvir Akcija)

Η χρονοτοπική συνάφεια είναι έκδηλη και στο γκραφίτι ‘σας γαμώ το σόπινγκ στο Μιλάνο’ (εικ. 18) με πηχυαίους κυριλλικούς χαρακτήρες με άσπρη μπογιά, στη συμβολή των οδών Cara Dušana και Skadarska. Ενώ θα μπορούσε να απαξιώνει το lifestyle των (διαβόητων στο Βελιγράδι ως νεόπλουτων) κατοίκων του Dorćol, είναι πολύ πιο στοχευμένο, όπως μου λένε οι ντόπιοι: απλώς τον Ιούνιο του 2023 λειτουργούσε ως ανάμνηση των μέτρων περιορισμού της κυκλοφορία που επέβαλε η πανδημία (και ταλαιπώρησε το Βελιγράδι για μεγαλύτερο διάστημα σε σχέση, π.χ., με την Αθήνα). Την εποχή που γράφτηκε, ωστόσο, ήταν έκφραση οργής για τα αποτελέσματα μετακίνησης αξιωματούχου που θεωρείται άσκοπη και για αυτό τον λόγο προκλητική. Η σύνδεση του shopping με την εισαγωγή του ιού Covid-19 λειτούργησε και στην Ελλάδα την εποχή της πανδημίας.

Εικόνα 18: «јЕБО ВАС ШОПИНГ У МИЛАНУ» =[Σας γαμώ το σόπινγκ στο Μιλάνο]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχάκης 2020: Α. Αρχάκης. *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.

Αρχάκης & Τσάκωνα 2011: Α. Αρχάκης, Β. Τσάκωνα, *Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση.* Αθήνα: Πατάκης.

Bakhtin 1981: M. Bakhtin, *Dialogic Imagination: Four Essays*. (επιμ. M. Holquist). Austin: University of Texas Press.

Barrett 2017: R. Barrett, *From Drag Queens to Leathermen: Language, Gender, and Gay Male Subcultures*. Oxford: Oxford University Press.

Blackwood et al. 2016: R. Blackwood, E. Lanza, H. Woldemariam (επιμ.), *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. London: Bloomsbury.

Blackwood et al. 2024: R. Blackwood, S. Tufi, W. Amos, Introduction. Στο R. Blackwood, S. Tufi & W. Amos (επιμ.), *The Bloomsbury Handbook of Linguistic Landscapes* (σσ. 1–4). London: Bloomsbury.

Blagojević 2011: J. Blagojević, Between walls: Provincialisms, human rights, sexualities and Serbian public discourses on EU integration. Στο R. Kulpa & J. Mizielińska (επιμ.), *De-Centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives* (σσ. 27–42). Farnham: Ashgate.

Blommaert 2007: J. Blommaert, On scope and depth in linguistic ethnography. *Journal of Sociolinguistics*, *11*(5), 682–688.

Blommaert 2010: J. Blommaert, *The Sociolinguistics of Globalization.* Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert 2013: J. Blommaert, *Ethnography, Superdiversity, and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity.* Bristol: Multilingual Matters.

Blommaert 2015: J. Blommaert, Chronotopes, scales, and complexity in the study of language in society. *Annual Review of Anthropology*, *44*, 105–116.

Blommaert 2017. J. Blommaert, Mobility, contexts, and the chronotope. *Language in Society, 46*, 95–99.

Blommaert & De Fina 2016: J. Blommaert, A De Fina, Chronotopic identities: On the time-space organization of who we are. *Tilburg Papers in Culture Studies, 153*.

Blommaert & Maly 2014: J. Blommaert, I. Maly, Ethnographic linguistic landscape analysis and social change: A case study. *Tilburg Papers in Culture Studies, 100*.

Blommaert & Rampton 2011: J. Blommaert, B. Rampton, Language and superdiversity: A position paper. *Working Papers in Urban Language and Linguistics, 70*.

Bolton et al. 2020: K. Bolton, W. Botha, S. L. Lee, Linguistic landscapes and language contact. Στο R. Hickedy (επιμ.), *The Handbook of Language Contact* (σσ. 281–300). London: Wiley.

Borba & Hiramoto 2024: R. Borba, M. Hiramoto, Gender and sexuality. Στο R. Blackwood, S. Tufi & W. Amos (επιμ.), *The Bloomsbury Handbook of Linguistic Landscapes* (σσ. 218–234). London: Bloomsbury.

Borić 2020: A. Borić, Genocid u Srebrenici i njegova (zlo) upotreba u sportskom životu Bosne i Hercegovine i okruženja. Στο *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice* (σσ. 745–782). Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.

Bucholtz & Hall 2004: M. Bucholtz, K. Hall, Theorizing identity in language-and-sexuality research. *Language in Society, 33*, 469–515.

Bucholtz & Hall 2005: M. Bucholtz, K. Hall, Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies, 7*, 585–614.

Bugarski 2001: R. Bugarski, Language, nationalism and war in Yugoslavia. *International Journal of the Sociology of Language, 151*, 69–87.

Bugarski 2011: R. Bugarski, *Η γλώσσα από την ειρήνη στον πόλεμο. (*επιμ., μτφρ. & εισ. Κ. Κανάκης). Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Bugarski 2012: R. Bugarski, Language, identity, and borders in the former Serbo-Croatian area. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 33*(3), 219–235.

Bugarski 2021: R. Bugarski, A war of letters: The case of Serbian. *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, *32*(1), 175–192.

Bunčić et al. 2016: D. Bunčić, S. Lippert, A. Rabus (επιμ.), *Biscriptality: A Sociolinguistic Typology.* Heidelberg: Winter.

Γιαννακόπουλος 2006: Κ. Γιαννακόπουλος, Ιστορίες σεξουαλικότητας. Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας* (σσ. 17–102). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννακόπουλος 2010: Κ. Γιαννακόπουλος, Ένα κενό μέσα στην πόλη: Χώρος, διαφορά και ουτοπία στον Κεραμεικό και το Γκάζι. Στο Κ. Γιαννακόπουλος & Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού* (σσ. 117–138). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης 2010: Κ. Γιαννακόπουλος, Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννιτσιώτης 2015: Γ. Γιαννιτσιώτης, Η ιστορία της σεξουαλικότητας και η αναλυτική κατηγορία του χώρου. Στο Γ. Γκότση, Α. Διαλέττη & Ε. Φουρναράκη (επιμ.), *Το φύλο στην ιστορία* (σσ. 235–272). Αθήνα: Ασίνη.

Cameron & Kulick 2003: D. Cameron, D. Kulick, *Language and Sexuality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Canakis 2010: C. Canakis, Introduction: Of language, sexuality, and other creatures. In C. Canakis, V. Kantsa & K. Yannakopoulos (επιμ.), *Language and Sexuality: (Through and) beyond Gender* (σσ. 1–21). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Canakis 2012: C. Canakis, The writing on the wall: Aspects of the linguistic landscape in the Gazi/Kerameikos area in Athens. Talk στο *19th International Sociolinguistics Symposium*, Freie Universität, Belin, 20–24 Αυγούστου.

Canakis 2013: C. Canakis, The 'national body': Language and sexuality in the Balkan national narrative. Στο F. Tsibiridou & N. Palantzas (επιμ.), *Myths of the Other in the Balkans: Representations, Social Practices, Performances* (σσ. 305–320). Thessaloniki: University of Macedonia.

Canakis 2016: C. Canakis, Snapshots of the Balkans through ethnographic investigation of the linguistic landscape. *Punctum, 2*(2), 24–65.

Canakis 2017: C. Canakis, The linguistic landscape of Stadiou Street in Athens: An ethnographic approach of the linguistic appropriation of contested space. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 37,* 165–180.

Canakis 2018α: C. Canakis, Contesting identity in the linguistic landscape of Belgrade: An ethnographic approach. *BELLS -Belgrade English Language and Linguistics Studies, 10*, 229–258.

Canakis 2018β: C. Canakis, Categorization and indexicality in language and sexuality research. Στο K. Hall & R. Barrett (επιμ.), *The Oxford Language and Sexuality Handbook*, [Online], [DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190212926.013.9].

Canakis 2019: C. Canakis, Review of Rusty Barrett (2017). *Journal of Language and Sexuality, 8*(1), 132–137.

Canakis 2021: C. Canakis, Indexing chronotopes: An ethnographic approach of the changing linguistic landscape of Mytilene. Στο T. Markopoulos et al. (επιμ.), *Proceedings of the 14th International Conference on Greek Linguistics* (σσ. 221–236). Patras: University of Patras.

Canakis, C. Υπό έκδοση: C. Canakis, Intertextual aggression in inscribing solidarity towards refugees in the LL of Mytilene. *Journal of the Language of Aggression and Conflict* (special issue, *Contemporary Perspectives on Aggression and Conflict in the Linguistic Landscape of the Mediterranean)*.

Canakis & Kersten-Pejanić 2016: C. Canakis, R. Kersten-Pejanić, Spray-canned discourses: Reimagining gender, sexuality, and citizenship through linguistic landscapes in the Balkans. Στο S. Goll, M. Mlinarić & J. Gold (επιμ.), *Minorities under Attack: Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies* (σσ. 129–159). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Carr 2017: J. R. C. Carr, Review of Blackwood, Robert, Elizabeth Lanza, and Hirut Woldemariam (επιμ.), *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. London: Bloomsbury Academic, 2016. 288 pp. *Mester, 45*(1), 248–252, [Online], [https://escholarship.org/uc/item/08m9v845].

Culpeper 2011: J. Culpeper, *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Εξερτζόγλου 2020: Χ. Εξερτζόγλου, *Η δημόσια ιστορία: Μία εισαγωγή*. Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Eckert 2008: P. Eckert, Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics, 12*(4), 453–476.

Eckert 2012: P. Eckert, Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology, 41*, 87–100.

Eckert 2018: P. Eckert, *Meaning and Linguistic Variation: The Third Wave in Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Eelen 2001: G. Eelen, *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome.

Georgalidou 2017: M. Georgalidou, Addressing women in the Greek parliament: Institutionaized confrontation or sexist aggression? *Journal of Language Aggression and Conflict, 5*(1), 30–57.

Georgalidou et al. 2020: M. Georgalidou, K. Frantzi, G. Giakoumakis, Aggression in media-sharing websites in the context of Greek political/parliamentary discourse in the years of the economic crisis. *Journal of Language Aggression and Conflict, 8*(2), 321–350.

Gorter 2006: D. Gorter (επιμ.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.

Gorter & Cenoz 2023: D. Gorter, J. Cenoz, *A Panorama of Linguistic Landscape Studies*. Brsitol: Multilingual Matters.

Goutsos & Polymeneas 2016: D. Goutsos, G. Polymeneas, Identity as space: Localism in the Greek protests of Syntagma square. Στο L. Martín Rojo (επιμ.), *Occupy: The Spatial Dynamics of Discourse in Global Protest Movements* (σσ. 99–125). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Greenberg 2004: R. D. Greenberg, *Language and Identity in the Balkans: Serbo-Croatian and Its Disintegration*. Oxford: Oxford University Press.

Hanks 1987: W. F. Hanks, Discourse genres in a theory of practice. *American Ethnologist*, *14*(4), 668–692.

Hanks 1990: W. F. Hanks, *Referential Practice: Language and Lived Space among the Maya*. Chicago: University of Chicago Press.

Heller 2010: M. Heller, The commodification of language. *Annual Review of Anthropology*, *39*(1), 101–114.

Heller et al. 2014: M. Heller, J. Pujolar, A. Duchêne, Linguistic commodification in tourism. *Journal of Sociolinguistics, 18(4)*, 539–566.

Hanks 2000: W. F. Hanks, Indexicality. *Journal of Linguistic Anthropology, 9*(1–2), 124–126.

Ivković 2013: D. Ivković, Pragmatics meets ideology: Digraphia and non-standard orthographic practices in Serbian online news forums. *Journal of Language and Politics, 12*(3), 335–356.

Ivković 2015α: D. Ivković, Језички крајолик Србије (први део): Перцепција присуства ћирилице и латинице у јавној сфери. *Antropologija, 15*(2), 87–110.

Ivković 2015β: D. Ivković, Језички крајолик Србије (други део): Језички крајолик Србије: жанровска диграфија и семиотизација писама. *Antropologija, 15*(3), 69–99.

Järlehed 2015: J. Järlehed, Ideological framing of vernacular type choices in the Galician and Basque semiotic landscape. *Social Semiotics, 25*(2), 165–199.

Järlehed & Jaworski 2015: J. Järlehed, A. Jaworski, Typographic landscaping: Creativity, ideology, movement. *Social Semiotics, 25*(2), 117–125.

Jaworski & Thurlow 2010: A. Jaworski, C. Thurlow, Introducing semiotic landscapes. Στο A. Jaworski & C. Thurlow (επιμ.), *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space* (σσ. 1–40). London/New York: Continuum.

Jaworski & Wei 2021: A. Jaworski, L. Wei, Introducing writing (in) the city. *Social Semiotics, 31*(1), 1–13.

Johnson 2012: D. N. Johnson, *We are waiting for you*: The discursive (de) construction of Belgrade Pride 2009. *Sextures, 2*(2), 6–31.

Κανάκης 2007: Κ. Κανάκης, *Εισαγωγή στην πραγματολογία: Γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης.* Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Κανάκης 2008: Κ. Κανάκης, Γλώσσα, αρσενικότητα και σεξουαλικότητα στο διαδίκτυο. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 28*, 159–170.

Κανάκης 2009: Κ. Κανάκης, Εκφράζοντας ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες και υποκειμενικότητες στο διαδίκτυο. *Σύγχρονα Θέματα, 105*, 78–83.

Κανάκης 2010: Κ. Κανάκης, Ο «εθνικός κορμός»: Γλώσσα, σεξουαλικότητα και εθνότητα στο εθνικό βαλκανικό αφήγημα. *Ένεκεν, 18,* 89–106.

Κανάκης, Κ. 2011α: Κ. Κανάκης, Εισαγωγή: Πόθεν γλώσσα-και-σεξουαλικότητα; Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (σσ. 13–46). Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Κανάκης 2011β: Κ. Κανάκης, Εισαγωγή: Από την 'αδελφοσύνη και ενότητα' στον κατακερματισμό. Στο *Η γλώσσα από την ειρήνη στον πόλεμο* (σσ. 13–39). Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Κανάκης 2011γ: Κ. Κανάκης, Ο εθνικός κορμός: Επίμετρο. *Ένεκεν, 19*, 23–28.

Κανάκης 2012: Κ. Κανάκης, Η επιθυμία για την ταυτότητα και η ταυτότητα της επιθυμίας. Στο Α. Αποστολέλλη & Α. Χαλκιά (επιμ.), *Σώμα – φύλο – σεξουαλικότητα: ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα* (σσ. 137–171). Αθήνα: Πλέθρον.

Κανάκης 2014: Κ. Κανάκης, Αρχή της συνεργασίας και γλωσσικές πράξεις. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές* (σσ. 38–79). Αθήνα: Νήσος.

Κανάκης 2022α: Κ. Κανάκης, Γλώσσα, κρίση και δημόσιος λόγος: Γλωσσικό τοπίο και πανδημία. *AWPEL, 3*, 324–350.

Κανάκης 2022β: Κ. Κανάκης, Γλώσσα, φύλο και σεξουαλικότητα. Στο Δ. Γούτσος & Σ. Μπέλλα (επιμ.), *Κοινωνιογλωσσολογία* (σσ. 163–197). Αθήνα: Gutenberg.

Kallen 2023: J. L. Kallen, *Linguistic Landscapes: A Sociolinguistic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kasanga 2014: L. A. Kasanga, The linguistic landscape: Mobile signs, code choice, symbolic meaning and territoriality in the discourse of protest. *International Journal of the Sociology of Language, 230*, 19–44.

Kitis & Milani 2015: E. D. Kitis, T. M. Milani, The performativity of the body: Turbulent spaces in Greece. *Linguistic Landscape, 1*(3), 268–290.

Konstantinović [1969] 2008: R. Konstantinović, *Filozofija palanke*. Beograd: Otkrovenje.

Kress & van Leeuwen 2020. G. Kress, T. van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.

Μοσχονάς 2005: Σ. Μοσχονάς, *Ιδεολογία και γλώσσα.* Αθήνα: Πατάκης.

Martín Rojo 2014: L. Martín Rojo, Taking over the square: The role of linguistic practices in contesting urban spaces. *Journal of Language and Politics, 13*(4), 623–652.

Martín Rojo 2016: L. Martín Rojo (επιμ.), *Occupy: The Spatial Dynamics of Discourse in Global Protest Movements.* Amsterdam/Philadephia: John Benjamins.

Meibauer 2014: J. Meibauer, Bald-faced lies as acts of verbal aggression. *Journal of Language Aggression and Conflict, 2*(1), 127–150.

Motschenbacher & Stegu 2013: H. Motschenbacher, M. Stegu, Queer linguistic approaches to discourse. *Discourse & Society*, *24*(5), 519–535.

Mosse 2020: G. L. Mosse, *Nationalism and Sexuality: Middle-class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*. Madison: University of Wisconsin Press.

Ξυδόπουλος & Χριστοπούλου 2021: Γ. Ι. Ξυδόπουλος, Κ. Χριστοπούλου, Μέτρηση της προσβλητικότητας σε λέξεις του περιθωριακού λεξιλογίου της νέας ελληνικής: εκτιμώντας τα πρώτα αποτελέσματα. Στο Θ. Μαρκόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Proceedings of the 14th International Conference on Greek Linguistics* (σσ. 936–946). Patras: University of Patras.

Peck et al. 2019: A. Peck, C. Stroud, Q. Williams (επιμ.), *Making Sense of People and Place in Linguistic Landscapes*. London: Bloomsbury.

Pennycook & Otsuji 2015: A. Pennycook, E. Otsuji, Making scents of the landscape. *Linguistic Landscape, 1*(3), 191–212.

Pütz & Mundt 2019: M. Pütz, N. Mundt, Multilingualism, multimodality, and methodology: Linguistic landscape research in the context of assemblages, ideologies and (in)visibility: An introduction. Στο M. Pütz & N. Mundt (επιμ.), *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource* (σσ. 1–22). Bristol: Multilingual Matters.

Rubdy & Ben Said 2015: R. Rubdy, S. Ben Said (επιμ.), *Conflict, Exclusion and Dissent in the Linguistic Landscape.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Σηφιανού 2017: Μ. Σηφιανού, Η έννοια της ευγένειας στα ελληνικά. Στο *Proceedings of the ICGL 12, Vol. 1* (σσ. 45–74). Berlin: Romiosini.

Seals 2013: C. A. Seals, Creating a landscape of dissent in Washington, DC. Στο C. Helot, M. Barni, R. Janssens & C. Bagna (επιμ.), *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change* (σσ. 127–38). Frankfurt: Peter Lang.

Scollon & Scollon 2003: R. Scollon, S. W. Scollon, *Discourses in Place: Language in the Material World*. London: Routledge.

Shohamy 2019: E. Shohamy, Linguistic landscape after a decade: An overview of themes, debates and future directions. Στο M. Pütz & N. Mundt (επιμ.), *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource* (σσ. 25–37). Bristol: Multilingual Matters.

Spolsky 2024: B. Spolsky, Liguistic Landscapes. Στο R. Blackwood, S. Tufi & W. Amos (επιμ.), *The Bloomsbury Handbook of Linguistic Landscapes* (σσ. 5–16). London: Bloomsbury.

Τζιόβας 2022: Δ. Τζιόβας, *Η Ελλάδα από τη χούντα στην κρίση: Η κουλτούρα της μεταπολίτευσης.* Αθήνα: Gutenberg.

Τσιπλάκου 2017: Σ. Τσιπλάκου, Αστικά γλωσσικά τοπία και διάλεκτοι: Χώροι της Λευκωσίας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 37*, 727–746.

Woolard 2020: K. A. Woolard, Language ideology. Στο *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology* (σσ. 1–21). London: Wiley.

Χριστίδης 1997: Τ. Χριστίδης, Η μαγική χρήση της γλώσσας. Στο Α. Φ. Χριστίδης & D. Jordan (επιμ.), *Γλώσσα και μαγεία: Κείμενα από την αρχαιότητα* (σσ. 52–64). Αθήνα: Ιστός.

Χριστουλάκη 2017: Δ. Ν. Χριστουλάκη, *Συνθήματα με έμφυλο και σεξουαλικό περιεχόμενο στο γλωσσικό τοπίο της Μυτιλήνης*. [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Costas Canakis
University of the Aegean,
Department of Social Anthropology & History

CONFLICTUAL LINGUISTIC LANDSCAPES AND CHRONOTOPIC INDEXES: ATHENS AND BELGRADE

Summary

The ethnographic turn which marked linguistic landscape (LL) research in the last decade, and the inclusion of semiotic landscape in its purview, enhanced the recognition of the role of LL in the symbolic construction of public space and were instrumental in its emergence as a cutting edge field of sociolinguistics. The ideas of *claiming*, *negotiating*, and *contesting* combined with *chronotopes* and formed a new perspective through which to examine political discourse in public space. Based on this theoretical background, I focus on conflictual aspects of the LL of Athens and Belgrade from 2009 to date, informed by ethnographic research over a long period and considering my findingds in light of recent research. Although the data is amenable to a comparative approach, my goal here is to underscore the chronotopic organization of discourse as well as the historicized and dynamic character of indexical relations in the LL. My main thesis is that LL signs constitute sociolinguistically relevant chronotopic indexes, wherever they may appear.

Keywords: Linguistic and semiotic landscape, Chronotopes, Indexicality, Chronotopic indexes